

соціального середовища набувають чільного статусу тактики і стратегії набуття особистістю т.зв. вітагенного досвіду – досвіду виживання і пристосування до життя. Активізація спроб виживання, постійне набуття життєвості, адаптивності, пристосування у мінливому світі є нагальними потребами пересічної людини “перехідної епохи”.

Філософсько-психологічні дискурси нашого часу зводяться до того, що потрібно зберегти сам феномен людини. Це можливо лише як вістеження і вирівнювання його полюсів. Як відомо, “полюс Гайдеггера” у філософії ХХ століття продовжувався в екзистенціалізмі, феноменології Буття і герменевтиці (М.Бердяєв, К.Ясперс, Г.Марсель, Г.Гадамер, Ю.Габермас, П.Рікер), “полюс Гуссерля” в логіцизмі, епістеміологічному біхеніоризмі, структуралізмі і постструктуралізмі (Г.Фреге, К.Леві-Строс, Г.Райл, Ж.Делез, Ж.Дерріда, Р.Рорті). Посилення у сучасній наукологічній теорії та практиці позицій постмодернізму як ідеології деантропологізації та елімінації речово-подійового світу не повинно негативно позначитись на якості осмислення основних категорій сучасного соціально-психологічного буття людини. У ключі нашої проблематики (норма – депривація) зауважимо визнання тенденції до переваги ентропійних [3] і анормійних [4] детермінант у соціопсихічному розвитку особистості в сучасному суспільстві.

Як стверджує Р.Пайєрлс, “...ентропія і безлад не тільки подібні, але й одне і те ж саме” [3, 12]. Зі зростанням ентропії, як відомо, збільшується хаос у системах на всіх рівнях, зокрема відбувається розлад (безлад) у самоприйнятті та міжособистієному спілкуванні. До того ж величина ентропії у результаті процесів, що відбуваються в ній, росте і досягає максимуму якраз в ізольованій системі. Звісно, такими ізольованими системами в соціальному вимірі є насамперед пенітенціарні установи і навчально-виховні заклади закритого типу, де ізольованість, синдроми інституціоналізму та госпіталізму є типовими явищами, власне, чи не головною ознакою.

Описуючи соціально-психологічні параметри і властивості сучасної української молоді, зокрема структуру цінностей,

УДК 159.95
Г 74

Дрослає ГОШОВСЬКИЙ

СОЦІАЛЬНО-ПЕРЦЕПТИВНІ ЧИННИКИ У ПРОЦЕСІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ДЕПРИВОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті йдеться про соціально-перцептивні фактори у спілкуванні депривованої особистості із соціальним докільям. Емпірично встановлено наявність показників тривожності, відчуження, ігнорування у спілкуванні дітей із закритих навчально-виховних закладів.

Ключові слова: депривована особистість, соціально-перцептивне спілкування, ресоціалізація.

Феноменологія депривації, соціального сирітства, спричинена й актуалізована трансформацийними умовами нашого суспільства, набула окремого й важливого наукового статусу. Малоючи своїми концептуально-сутнісними ознаками складні філософські антинормії та економічні закономірності, соціальні трансформації в Україні загострили численні проблеми соціетальної психіки, особливо болюсно позначившись на існуванні й особистієному розвитку знедолених людей, які переживають різногипні депривації [4; 6]. Вузди соціальних протиріч, особистієних деструкцій і патологій фіксуються в депривованих осіб, які позбавлені умов для повноцінного задоволення основних базових біосоціальних потреб. Зокрема, матеріальна депривація, виражаючись як соціальна бідність, має негативними наслідками цілу низку суспільно-особистієних девіацій [4].

С.Максименко [2] крізь призму генетичної психології зауважує, що серед найактуальніших проблем сучасного

© Гошовський Дрослає, 2003

соціальне самопочуття і морально-психологічний стан, Н.Паніна [4] стверджує, що особистісний перебіг соціогенезу відбувається в умовах "тотальної аномії". Безнормність, когнітивний і аксіологічний вакуум призводять до значних проблем і деструкцій з укорай негативними наслідками. Тотальна аномія лише ускладнює застосування ресоціалізаційних технологій у соціально-психологічній роботі з депривованою особистістю.

Стосовно депривованої особистості все значно ускладнюється, оскільки спрацьовує феномен відчуження (причому, здебільшого на всіх рівнях: від внутріособистісного (амбівалентність, акцентуації, аутизм) до міжособистісного (агресія, негативні аттитюди).

За М.Печерських, "... відчуження людини від власної сутності - явище сингулярне; відчуження людей від людей - феномен колективний" [5, 30].

Е.Ільєнков у фундаментальному дослідженні філософії та культури людської спільноти констатує: "відчуження - феномен, що виник всередині "сукупності суспільних відносин" між реальними ("емпіричними") індивідами, між "класами" таких індивідів. У такому випадку "відчуження" виявляється формою взаємних відносин між індивідами і класами - ворожо-антагоністичною формою відносин між ними. Відчуження - це відчуження людей від людей" [1, 184].

Фактором ускладнення постає те, що депривована особистість сприймається "нормативною більшістю" з позицій "парадигми колонії", згідно з якими *не таке, інше, слабіше* трактується як *чуже, негативне, гірше*, з нижчим статусом. Виникає опозиція соціальних установок щодо бінарної єдності "норма і депривація", проявляючись, наприклад, у звичному, нормальному ставленні до дитини з нуклеарної сім'ї та у зневажливому чи жалісливо-погордливому - до виховання інтернату.

Соціальний статус дитини-сироти, дитини-підкидька, "інкубатора" вже містить психотравмуючу сутність і стереотипність, що проявляється насамперед на рівні блокування соціальної перцепції. По суті, депривована

особистість вимушена перманентно долати опозицію "свій - чужий" з усією гаммою комунікативно-перцептивних бар'єрів, що виникає довкола неї. Тому в процесі ресоціалізації нагайно постає необхідність особистості в аборбцій як формі інтегрованості в нове соціокультурне середовище.

Аналізуючи синдром протидії "свій - чужий" у системах культури, О.Якимович [8] зауважує, що в плані антропотенезу опозиція ворогові належить до процесу болісної і драматичної гомінізації виду, а боротьба з символічною "неодолудиною" стала віковичним потужним ідеологічним оформленням і об'рунтуванням будь-яких конфліктів. Автор стверджує, що всі культури легітимують свої цивілізаційні установки не тільки завдяки фронтальним аргументам, але й за допомогою зворотніх аргументів, що відсилають до Чужих, Неподібних, Нелюдей. Утвердження власної цивілізаційної переваги передбачає символічні (ментальні) операції з "масками нелюдності" і "масками людинності". Якщо "маска нелюдності" надягається на себе, то має місце формула "Ми погані, але у кращому сенсі". Автор називає це "месіанським садомазохізмом", який має гендерні, національні, артистичні та інші прояви. Коли ж маска "людинності" надягається на іншого, то виникає мультикультуралізм, суттю якого є визнання того, що "ви теж люди, але джерелом культурної легітимациї є Ми" [8, 60].

Екстраполювавши міркування вченого на даду "норма - депривація", можна чітко уявити методологічні засади взаємн суспільства (депривуючого довікля) і особистості (депривованої істоти). За тенденціями зовнішньої гуманності, доброзичливості, доброчинності, емпатійності мимоволі приховуються олівичні, потужні й універсальні біосоціальні філософсько-психологічні механізми й установки протидії. Вони часто знаходять своє вираження і матеріалізацію у формальних, адміністративно-чиновницьких байдуужих спробах суспільства відмежуватися від справжнього глибинного психологічного вирішення проблем реальної ресоціалізації депривованої особистості шляхом видання урядових указів, постанов про додаткові заходи зі збільшення кількості шкіл-інтернатів,

дитячих будинків та покращання в них харчування вихованців тощо.

На стадії адаптування до нормативного устрою довколишнього соціуму депривовані особи мають проблеми з формуванням самоакцептивної атрибуції, в них спостерігається загострення потреби у застосуванні різноманітних захисних механізмів. Унаслідок неадекватного уявлення про себе, спричиненого деприваційним синдромом, виникає стан дезадаптації, конфліктності і самоконфліктності, тривожності, вирішується самоповага. Депресивний модуль самосвідомості в першу чергу проявляється на відкритості-закритості комунікативних установок депривованої особистості, створює низку перцептивних бар'єрів, усталює режимні відчуттів у площині самотності, приреченості, відлюдькуватості й аутичності.

У самопринятті депривованої особистості часто перцептивно спотворюється картина світу і себе в ньому, тому основною захисною стратегією обирається здебільшого афективно-конфліктний стиль спілкування, що проявляється у фізичній чи вербальній агресії. Самотність, відчуження, протиставлення себе мікро- чи макросередовищу, значущим соціальним авторитетам чи навіть референтній групі теж є невід'ємними атрибутами самоакцептації. Висока сензитивність до широкого кола афективних факторів негативного спектру спричиняє часті психотравмуючі ситуації, що проявляються як захисні спалахові емоційні регування або як відмова від самоприняття й спілкування з іншими. Вони мають здебільшого ситуативний, тимчасовий характер, однак частота таких напружених "пригранничних" станів може призвести до стабілізації конфліктного, агресивно-оборонного стилю спілкування з довкіллям.

Методологічні засади генетичної психології (за С. Максименком), перегукуються певним чином з відомим системним підходом А. Брушіньського, зокрема контингуально-генетичним (недиз'юнктивним) методом дослідження людини як соціального суб'єкта, передбачають інтерпретацію чинників,

детермінують особистісний розвиток [2]. У річичні нашої проблематики головним детермінуючим мета-фактором розвитку особистості треба визнати режим депривації, однією з найтипівіших ознак якого є блокування повноцінного становлення і функціонування соціальної активності людини, зокрема спілкування. Відомо, що деприваційні умови розвитку спричиняють як його брак, нестачу (комунікативний вакуум), так і надмірність, остогидність (замкнений комунікативний простір). Це суттєво ускладнює успішність застосування перцептивних технологій у процесі ресоціалізації депривованої особистості.

Актуальність залучення перцептивного гда у ресоціалізаційних заходах очевидна, оскільки лише вігальність взаємних інтересів, яка властива соціальній перцепції, може гарантувати глибину взаємопроникнення у проблеми, а отже і високу ймовірність їх розв'язання. Й. Г. Песталоцці писав: "Ні заклади, ні системи, ні способи освіти, встановлені для мас і потреб людей як цілого... не слугують розвитку людської культури. У величезній більшості випадків вони цілковито не придатні для цієї мети і прямо протилежні їй. Наша раса розвиває свої людські якості тільки від особи до особи, від серця до серця" [цит. за 7, 105]. Соціальні флуктуації сучасності лише віддають чи спотворюють [4; 6; 8] міжособистісне спілкування, особливо ж на високому перцептивному рівні.

Неоднозначні, зламові, часто суперечливі особливості ресоціалізації депривованих осіб спричиняють психологічно дискомфортні ситуації як на індивідуально-особистісному, так і на соціальному рівнях. Міжособистісні конфлікти, перепони у персональній та фаховій реценсії між депривованою особою і, наприклад, психологом потребують негайної нейтралізації і стабілізуючих заходів, оскільки через взаємне неприйняття під загрозою опиняються будь-які технології ресоціалізування. Усунення негативних і болісних явищ взаємодії між сторонами є запорукою здійснення вдалої співпраці з метою реабілітації депривованої особистості та її успішного повернення до соціокультурних норм середовища.

У депривованої особистості образ світу як інтегральна система уявлень про довкілля буває спотвореним через вплив та на шарування режиму обмежень і позбавлень. Своєрідний маргіналізм депривованої людини під час ресоціалізації суттєво ускладнює налагодження повноцінного спілкування на рівні "психолог – клієнт" і провокує появу недоліків, опривів, помилок і зривів в інтерперсональному діалозі.

Соціально-перцептивний підхід, базуючись на принципах емпатії та рефлексії, повинен містити суб"ект-суб"ектну парадигматику взаємин.

Основними теоретично-емпіричними лініями дослідницьких пошуків української школи соціальної перцепції (С.Кондратьєва, В.Роздобудько, Д.Базилевська, М.Савчин, Н.Скотта та ін.) є фундаментальні проблеми психологічної науки, зокрема соціальна перцепція у плані з'ясування генезису й механізмів міжособистісного сприймання і розуміння та аналіз соціально-перцептивних здібностей особистості насамперед у плані підготовки практикуючих психологів та соціальних педагогів.

Упродовж 2000-2003 рр. нами було психодіагностичне обстеження вибірки дітей підліткового віку – вихованців з шкіл-інтернатів (2 з них – спеціальні школи-інтернати для неповносправних дітей), з дитячих будинків, і пенітенціарного закладу у містах Самборі, Дрогобичі, Бориславі, Добромилі, селищі Стрілки, селі Корналовичі Львівської області (580 осіб; 320 хлопчиків, 260 дівчаток). Дослідження здійснене за допомогою пакету методик для визначення рівня невротизації, тривожності й самоощіпки ("Методика експрес-діагностики невроту К.Хека і Х.Хесса", "Методика діагностики рівня невротизації Д.І.Вассермана", "Шкала соціально-ситуаційної тривоти" Кондаша (адаптовано А.Прихожан), "Методика діагностики самоощіпки Ч.Д.Спілбергера і Ю.Д.Ханіна", "Методика вимірювання рівня тривожності Тейлора" (адаптовано Т.Немчиного), "Тесту самоакцептації підлітків і сприймання батьківських установок стосовно них" (М.І.Алексєєва, О.Б.Насонова, адаптовано Д.Гошовською),

даю підстави для констатування підвищення загального рівня невротизації досліджуваних обох статей, збільшення рівня тривожності, зміщення відсоткових пропорцій тривожності до самоощіпкового та міжособистісного видів.

Для емпіричного дослідження ми обрали ключовою методикою модифікований Д.Гошовською варіант "Тесту самоакцептації підлітків і сприймання батьківських установок стосовно них" (М.І.Алексєєва, О.Б.Насонова) (скорочено ОСП – опитувальник самоакцептації підлітків).

Тест містить такі шкали: шкала S, що вимірює інтегральний образ-Я, складовими якого є сприймання власних якостей і ставлення до них; шкала прийняття своєї зовнішності, що вимірює ступінь задоволеності своєю зовнішністю, індивідуальність у зовнішності; шкала прийняття характеру, що вимірює здатність і спроможність керувати собою, своїми почуттями, поведінкою, задоволеність собою, своєю особистістю; шкала ставлення до виконання справ, що вимірює ступінь задоволеності своєю діяльністю, відповідальність, упевненість у своїх силах, відсутність тривожності щодо справ; шкала поведінки, що вимірює здатність критично оцінювати свою соціальну поведінку, впевненість у її правильності; шкала загальної самоакцептації. В тесті є шкали, що вимірюють характер та інтенсивність ставлення дорослих з мікросередовища (вихователів, психологів, соціальних педагогів) до депривованих дітей: шкала акцептації, що визначає міру випадковості, любові; шкала уникнення, що визначає міру знехтуваності, занедбаності; шкала емоційної концентрації, що вимірює рівень опіки, надмірної вимогливості.

Серед багатьох вичленуваних факторів розглядалися чотири основні фактори, на які припало найбільше змістово-семантичне навантаження.

Унаслідок проведеного загального факторного аналізу найбільше семантичне навантаження припало на перший фактор, який ми умовно назвали "особистісна знехтуваність". Судячи з виїшли такі показники: "занедбаність", "знехтуваність", "випадковість" і зі знаком мінус "_", "акцептація", "опіка",

“любов”, “надмірна вимогливість”, “поведінка”.

Симптоматика добору показників, ікня своєрідна полярність дають підстави стверджувати про складність функціонування психічного світу депривованих дітей. Загальну тенденцію розвитку їхнього самоприйняття, комунікативно-перцептивних установок можна вивести як відчуття нестачі уваги до себе, брак турботи, самотність і неперіодичність. Акцентація з боку доволішніх людей, насамперед референтних осіб і найближчого мікросередовища, вбачається недостатньою, нестабільною та випадковою вихованням дитячих закладів закритого типу. Їм не вистає відчуття потребиності людям, вони потребують дабайлівішої опіки і сильнішої любові, тому це суттєво позначається на поведінкових реакціях. Зуважемо й суттєві розлади на рівні соціально-перцептивного спілкування.

Актуальний психічний розвиток депривованих дітей відбувається з перевагою негативних і тривожних тональностей, що пояснюється як зростаючою активністю відчуттів самотності, знехтуваності й занедбаності, так і складністю гетерохронних змін.

Інші три фактори містили показники “незалежність”, “міжособистісна тривожність”, “самоцінна тривожність”, “шкільна тривожність”, “високий рівень невротизації”, “дуже високий рівень тривоги”.

Результати поліфундаментального аналізу дали надзвичайно різноманітну і цікаву інформацію про психометричні параметри, залежності та відношення основних складових соціально-перцептивних установок депривованих дітей.

Найнегативніший стан справ у межах внутрішдіткової популяції зауважено у підлітків-хлопчиків і дівчаток спеціалітернату та у хлопчиків з пенітенціарного закладу – виховної колонії.

Загалом, результати якісної інтерпретації статистичної обробки засвідчують тенденцію до існування конкретних проблем і негараздів (іноді навіть патологічного характеру – специалітернат, колонія) у сфері самоцінювання, самоприйняття

та самоприйняття сучасних підлітків, а також стверджують існування численних розладів і відхилень у перцептивних параметрах міжособистісного спілкування.

1. Ильенков Э.В. Философия и культура. М.: Политиздат, 1991. – С. 350.
2. Максименко С.Д. Генетическая психология. – М.: Ред-бук, К.: Ваклер, 2000. – 319 с.
3. Пайерле Р.Е. Законы природы. – М.: Наука, 1958. – С. 12.
4. Панин Н. Мотивы Украины: структура ценностей, социальное самоощущение та морально-психологичний стан за умов тотальної аномії // Соціологія: теорія, практика, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5–26.
5. Печерських Н.А. Отчуждение как феномен коллективности // Вопросы философии. – 2003. – № 5. – С. 30–43.
6. Социальное сиритство в Україні. Експертна оцінка та аналіз юнучої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Д.С.Волпинец, Н.М.Комарова, О.Г.Антонова-Турченко та ін. – К.: Укр. ін-т сол. досліджень, 1998. – 120 с.
7. Юнг К.Г. Очерки о современных событиях // Божественный ребенок: аналитическая психология и воспитание. – М.: Олимп, ООО Изд-во АСТ-ЛТД, 1997. – 400 с.
8. Якимович А.К. “Свой-чужой” в системах культуры // Вопр. философии. – 2003. – № 4. – С. 48–60.

Ярослав Гошовский. Социально-перцептивные факторы в ресоциализации депривированной личности. В статье идет речь о социально-перцептивных составляющих процесса общения депривированной личности с социальным окружением. Эмпирически установлено наличие показателей тревожности, отчуждения, игнорирования в общении детей из закрытых учебно-воспитательных учреждений.

Ключевые слова: депривированная личность, социально-перцептивное общение, ресоциализация.

Yaroslav Hoshovskyi. Social-perceptual factors in the process of deprived personality resocialization. The article deals with the social-perceptual factors in the communication of deprived persons with the other people. The experiment has shown that anxiety and alienation are present in the communication of children from boarding schools.

Key words: deprived persons, social-perceptual communication, resocialization.